

Tarih Okulu
Kış 2009
Sayı II, 75-82.

KANÛNÎ KERKÛK'TE

Saad Kasapođlu*

Özet

Makalede, Irak'ın kuzeyinde bulunan bir Türkmen şehri olan Kerkük şehrinin coğrafi konumu ve tarihi özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Kerkük isminin ilk kez zikredildiği kaynaklara değinilmiştir. Ayrıca, Kerkük'ün ve Kerkük Kalesi'nin kısa bir tarihine yer verilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın "İrakeyn Seferi" adı verilen 1533 yılındaki İran seferi esnasında Bağdat şehrinin fethedilmesinden ve Kanûnî'nin, dönüş güzergâhındaki önemli bir nokta olan Kerkük'te 28 gün kalışından söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kanûnî Sultan Süleyman, İrakeyn Seferi, Irak, Kerkük, Matrakçı Nasûh.*

Abstract

It gives information on the geographical features and historical background of the city of Kirkuk as a Turkmen city in this paper. At the same time it points out about the primary sources that first mentioned and explained the name of Kirkuk. In addition it gives the history of Kirkuk, including fortress of Kirkuk, in short. During the campaign of Persia in 1533 Baghdad was conquered by Suleiman the Magnificent. In returning he visited the city of Kirkuk, an important rout of campaign, where he rested 28 days.

Key Words: *Ottoman Empire, Suleiman the Magnificent, Campaign of the Persian and Arabic Iraqs, Kirkuk.*

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Kerkük, günümüzde Irak'ın kuzeyindeki Türkmen şehirlerinden biridir ve aynı adı taşıyan ilin merkezidir.¹

'Kerkük' kelimesinin 'Gırgır' (Gürgür) kelimesiyle ilişkisi olduğu zannedilmektedir. Zira Gırgır (Gürgür), Irak Türklerinin 'Gürgür Baba' adını verdikleri, sönmeyen bir ateşin yandığı, Kerkük'ün kuzeyinde bulunan bir bölgenin adıdır.² Kerkük ismini ilk defa Nizameddin Şâmi'nin Zafernâme'sinde sonra da 1454 yılında ölen Şerefüddin Ali Yezdî'nin Zafernâme'sinde rastlamaktayız.³ Ali Yezdî, eserinde, XIV. yüzyılın sonlarına doğru Emir Timur'un burayı Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'dan aldığını anlatırken, ilk kez "şehir Kerkük" ifadesini kullanmıştır.⁴ Kerkük şehri "kale," "karşiyaka" ve "korya" adı verilen üç kısma ayrılmıştır. Geçmişi eski çağlara kadar uzanan Kerkük Kalesi'nin batısında Hassa Çayı akmaktadır. Suyu yazın kuruyan ve kışın bir nehir haline gelen bu akarsu Kerkük kalesi ile Korya'yı⁵ birbirinden ayırmaktadır.⁶

Tarım sektörünün gelişmişliği, Kerkük'ün bölgede vazgeçilmez bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Tarımın yanında Kerkük deyince akla önce petrol gelir. Bundan başka tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları da bulunmaktadır.⁷ Kerkük ve civarı Hz. Ömer'in halifeliği devrinde 642 yılında 'İyâz bin Ganem' tarafından Müslümanların eline geçmiştir. Emevîler ve ardından Abbasîler döneminde önemli sayıda Türk nüfusu bölgeye yerleştirilmiştir. Emevî ordularında önemli bir yer tutan Türkler, ilk olarak 674 yılında Irak'a gelmişlerdir. Türklerin Irak'a gelişleri Abbasîler döneminde daha da yoğunlaşarak devam etmiştir.⁸

¹ Kerkük şehri Irak'ın kuzey bölgesinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan (Cezire) bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Batısında Dicle nehriyle bölgeyi ayıran Hamrin dağları, kuzeydoğusunda Küçük Zap Suyu vadisi, güneydoğuda ise Diyale vadisi bulunmaktadır. Kerkük, Zağros dağlarının eteklerinde deniz seviyesinden 300-310 metre yükseklikte kurulmuştur. Kerkük'ün yüz ölçümü 19.873 m²'dir. Irak'taki Türk varlığının en önemli kültür merkezinden birisi olan Kerkük, Musul'a 160 km., Bağdat'a ise 248 km. uzaklıktadır.

² Bayatlı (1999), 133.

³ Nakip (2007), 22.

⁴ Gündüz, (2002), 291.

⁵ Üç ana yerleşim biriminden olan bu yüzyılda Kerkük şehrinin, mahallelerinden birisi olan Korya günümüzde de şehir merkezinde aynı isimde varlığını sürdürmektedir.

⁶ Eroğlu-Babuçoğlu-Özdil (2005), 173.

⁷ Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1993), 8.

⁸ Gündüz, (2002), 291.

Kânûnî Kerkük'te

Kerkük Kalesi⁹

Hassa Çayı

1055 yılında Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Abbasi halifesi tarafından Bağdat'a davet edilmesiyle birlikte Irak'ta hâkimiyet ilk defa Türklerin eline geçmiştir. XII. yüzyılda Kerkük ve havalisi, merkezleri Erbil olan '*Begteginliler*' hanedanının elinde bulunuyordu Muzafferuddin Gök-Börü'nün 1232'de ölümünden sonra bölgede egemenlik yeniden Abbasilere geçmiştir. Kerkük, Moğol istilasının ardından sırasıyla İlhanlı, Celâyirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî idarelerinin yönetimi altında bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in 1514'teki Çaldıran Savaşı'nın ardından doğu ve güneydoğu Anadolu'nun fethi için görevlendirdiği Bıyıklı Mehmed Paşa 1516'da Mardin Koçhisarı (Kızıltepe) yakınlarında Safevîler'i kesin bir yenilgiye uğratarak Kerkük de dahil olmak üzere Mardin, Musul, Hasankeyf (Hısn-ı keyfa) ve Rakka gibi yerleri alarak bölgede Osmanlı egemenliğini sağladı.¹⁰ Fakat bölge üzerindeki Osmanlı-İran mücadelesi sırasında sık sık el

⁹ Metin içerisindeki minyatürler Matrakçı Nasuh'ın *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı eserinden alınmıştır.

¹⁰ 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (2003), 2.

değiştiren şehir Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında düzenlediği *İrakeyn*¹¹ *Seferi* sırasında kesin olarak Osmanlı egemenliğine geçmiştir. 1533'te Habsburglarla yapılan barış ile Avrupa'daki meseleleri halleden Kanûnî, bunun hemen ardından İran seferi için hazırlıkları başlattı ve kendisine geniş yetkiler verdiği vezîr-i âzamı İbrahim Paşa'yı öncü olarak gönderdi. 1533 yılının Aralık ayında Halep'e ulaşan ve kışı burada geçiren İbrahim Paşa daha önce kararlaştırıldığı üzere Bağdat'a yürümek istedi, ancak Mayıs 1534'te Diyarbakir'e gelerek buradan Ulama Han'ın¹² etkisiyle ve Safevî Şahı Tahmasb'ın Horasan'da bulunmasından yararlanıp Tebriz'e yönelerek burasını kolayca ele geçirdi. Ulama Paşa'yı Tebriz beylerbeyliği ile görevlendirdi.¹³ Bu arada 14 Haziran 1534 tarihinde Üsküdar'dan hareket eden Kanûnî Sultan Süleyman, üç buçuk ay sonra Tebriz ile Hoy¹⁴ arasındaki 'Ucan' mevkiinde Vezir-i azam İbrahim Paşa tarafından karşılandı. İki Osmanlı ordusunun birleşmesinden sonra komutayı ele alan Kanûnî, Tebriz'den hareket ederek Bağdat önlerine ulaştı. 'Kasr-ı Şirin' yoluyla Tebriz'den yirmi yedi günde Bağdat'a geldi. Bağdat şehrini direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Kanûnî Sultan Süleyman Bağdat'ta ilk olarak Hanefî mezhebinin kurucusu olan 'İmam-ı âzam Ebu Hanife'nin türbesini buldurup ziyaret ederek çini ile müzeyyen bir türbe ile cami yapılmasını emretti. Daha sonra 'İmam Musa Kâzım'ın ve diğer İslam büyüklerinin türbelerini düzenleyerek ziyaret edip, bu davranışıyla hem Sünnî hem de Şîîleri memnun etti. Bu yüzden Kanûnî Sultan Süleyman'a "*Nâzım-ı Nizami'l-Meşhedeyn, Zair-i İmâmi'l-a'zam*"¹⁵ lâkabı da verilmiştir. Bu arada Bayat Türk aşiretlerinden olan şair Fuzulî meşhur '*Bağdat Kasidesi*'ni Kanûnî Sultan Süleyman'a sundu. Kanûnî Bağdat'ta dört ay kaldı.¹⁶ Bu sırada Şah Tahmasb'ın Tebriz'e gönderdiği kuvvet Tebriz'i geri almış, ardından Ulama'yı takip ederek Van kalesinde sıkıştırmıştı.

¹¹ 'İrakeyn' yani iki Irak 'Irak-ı Arap' (Musul, Kerkük, Bağdat, Basra tarafları) ve 'Irak-ı Acem' (İran topraklarındaki Hemedan, Kirmanşah vs. şehirler). Uzunçarşılı, (1988), 348.

¹² 'Ulama Han' veya 'Ulama Paşa' Osmanlı Devlet adamı Teke ili Türkmenlerindedir. Türk Ansiklopedisi, (1974), 498.

¹³ Emecen, (1999), 116.

¹⁴ 'Hoy', İran'ın hakimiyet altındaki Güney Azerbaycan'da Türkiye sınırından 60 km. uzaklıkta tarihî bir Türk şehridir. Türk Ansiklopedisi (1974), 359.

¹⁵ İki şehitliğin (Hz. Ali ile Hz. Hüseyin olabilir) türbelerini düzene koyan ve İmâm-ı 'Azam (Hz. Ebu Hanife) türbesini de ziyaret eden anlamındadır.

¹⁶ Uzunçarşılı (1988), 351-352.

Kânûnî Kerkük'te

Sultan I. Süleyman bu haberi duyunca hemen Bağdat'tan ayrılarak 27 Ramazan 941 (1 Nisan 1535)'te Tebriz'e doğru harekete geçti.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın takip etmiş olduğu güzergâh ve geçmiş olduğu yerleşim bölgeleri bu sefere katılmış olan Nasûhü's-Silahî Matrakçı'nın '*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleymân Hân*' adlı eserinde yer almaktadır. Bu sefer sırasında Osmanlı ordusu Kerkük sancağında Dakuk'a (Tavuk) bağlı olan,

- **Gelin Eyvanı** nâm-ı diğer *Türbe-i Leyla* (6 Şevval 941 / 9 Nisan 1535)
 - **Şeyh Mâcid Mezarı**, Şeyh Muhsin nâm-ı diğer *Arpa Tepesi* (7 Şevval 941 / 9 Nisan 1535)
 - **Osmanlı köyü**, *İftiharlu* der Mukabele-i Kasaba-i Tavuk (Dakuk) (8 Şevval 941 / 11 Nisan 1535)
 - **Seluka** veya *Sulukân Çayırı* (10 Şevval 941 / 13 Nisan 1535)
 - **Leylan** (13 Şevval 941 / 16 Nisan 1535)
 - Ser-i Ab-i Hassa **Kızıl Köşk** (18 Şevval 941 / 21 Nisan 1535)
 - Ser-i Ab-i Hassa (**Çayır**) (17 Zilkade 941 / 22 Mayıs 1535)
 - **Hayati Künbedi** (19 Zilkade 941 / 22 Mayıs 1535)
- Göktepe¹⁷ ve Altun Köprü¹⁸ menzillerini izleyerek Tebriz'e doğru yol almıştır.

¹⁷ Eskiden Kerkük'ün köylerinden biri olup, Altunköprü'nün güneyinde olan köy iken, bugün bu köy mevcut olmayıp, yalnız yakınında bir küçük tepe vardır.

¹⁸ Altunköprü Nahiyesi Kerkük'ün batısında bir Türk kasabasıdır.

Gelin Eyvanı (Türbe-i Leyla)

Şeyh Muhsin (Arpa Tepesi) - İftiharlı
- Selukan (Sulukun Çayırı)

Bu arada Kanûnî Sultan Süleyman Kerkük yakınlarında bulunan Gökyurt¹⁹ (Kızıl Köşk) menzinde 28 gün dinlenmiştir (Çarşamba, 18 Şevval 941/21 Nisan 1535, Salı 15 Zilkade 941/18 Mayıs 1535).²⁰ Burada Zap suyu üzerine bir köprü yapılmasını emretmiş, sonra 16 Zilkade 941 (18 Mayıs 1535) tarihinde Kerkük'ten hareket ederek 'Hassa Çayı' istikametiyle kuzeye doğru yönelmiştir.²¹

Daha sonra Kanûnî Sultan Süleyman Ahlat'tan Bitlis'e, oradan da Diyarbakir'e gelerek Halep, Antakya, Gülek Boğazı ve Konya güzergâhını izleyerek 8 Ocak 1536'da İstanbul'a ulaşmıştır.

¹⁹ Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunduğunda "Gökyurt" olarak adlandırılmış ve resmî kayıtlara böyle geçmiştir. Bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919) (1993), 24.

²⁰ Matrakçı Nasuh (1976), 97-98.

²¹ Eroğlu-Babuçoğlu-Özdi (2005), 183.

Kânûnî Kerkük'te

Kerkük, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte doğudan yönelecek Safevî tehdidine karşı önemli bir savunma mevzii haline geldiği gibi Dicle kıyılarının ıssızlaşması nedeniyle Musul ile Bağdat arasındaki ticaret yolunun da önemli bir uğrağı konumunu kazanmıştı.

Kerkük Osmanlı hükümetine teslim edilerek şehir kalesine bir yeniçeri birliğı yerleştirilmiş, çevredeki aşiretler de tahrir ettirilmişti.²²

BİBLİYOGRAFYA

- BAYATLI (1999): Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara 1999.
- EMECEN (1999): Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *TDVİA*, XIX, İstanbul 1999.
- EROĞLU-BABUÇOĞLU-ÖZDİL (2005): Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Orhan Özdi, *Osmanlı Vilayet Salnamesi Musul*, Ankara 2005.
- GÜNDÜZ (2002): Ahmet Gündüz, "Kerkük", *TDVİA*, XXV, İstanbul 2002.
- MATRÂKÇI NASUH (1976): Matrakçı Nasuhü's-silahi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Yayınlayan: Hüseyin G.Yurdaydın, Ankara 1976.
- NAKİP (2007): Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliğı*, Ankara 2007.
- 111 NUMARALI KERKÜK LİVÂSİ MUFASSAL TAHRİR DEFTERİ (2003): T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (*Kanûnî Devri*), Dizin, Transkripsiyon ve Tıpkıbasım, Ankara 2003.

²² Türk Ansiklopedisi (1974), 497.

Saad Kasapođlu

MUSUL-KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (1993): T.C.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı
Arşivi Daire Başkanlığı, (1512-1912), Ankara 1993.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, XIX, XXI ve XXXII Ankara 1974.

UZUNÇARŞILI (1998): İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II,
Ankara 1988